Naše řeč ROČNÍK XXIV. ČÍSLO 1.

Ladislav Heger:

Sedmdesát let prof. Josefa Janka.

Kdyby nám to nepotvrzovala úřední data, nechtělo by se nám ani věřit, že se profesor Janko dožívá už sedmdesáti let. Vždyť ho toto jubileum zastihuje — bohudík — ve zdraví a svěžesti a v plné práci vědecké i organisační, stále v činnosti pro dobro university, jíž věnoval více než polovinu let svého života.

Česká germanistika může být hrda na to, že oba dva první její representanti linguisté měli nejen široký rozhled i hlubokou znalost všech germánských jazyků, ale především na to, že v tom úseku, který si zvolili za předmět své vědecké práce, podali skutečný přínos v germanistickém bádání. — Václ. Emanuel Mourek byl dlouho středoškolským profesorem a sotva pomýšlel na universitní dráhu. Ze soukromé záliby se věnoval otázkám germánské skladby a jí pak zůstal věren i jako universitní učitel; v své době patřil k nejlepším odborníkům na tomto poli.

Když Janko r. 1887 opouštěl liberecké gymnasium, byl, jak píše v svých vzpomínkách, na rozpacích, zda má jíti na universitu do Vídně (Wien) anebo do Prahy. Zvolil Prahu — hlavně proto, aby se zdokonalil v svém jazyce mateřském, který byl na německém ústavu pěstován velmi nedokonale. Pravíme, jen aby se zdokonalil, neboť tehdy nebyl Janko ještě pevně rozhodnut pro studium filologie. Zvolil nejprve práva, ale ta nevyhovovala jeho zájmům a jeho nadání zřejmě filologickému. Janko neměl štěstí — jako kdysi Grimm —, aby se tu setkal s vědci typu Savignyova, kteří by byli probudili v jeho filologické povaze aspoň nějaký zájem methodický. A tak odešel Janko

z právnické fakulty na fakultu filosofickou, na filologii, a bylo jen přirozené, že pro svou dobrou znalost německého jazyka i německé literatury, kterou si přinášel z německého ústavu od profesora Knieschka, i pro svou touhu zdokonalit své vědomosti v jazyce rodném zvolil si kombinaci češtiny s němčinou.

Mourek však se svou prací syntaktickou, o které jsme se již zmínili, stál mimo *hlavní* proud germanistického a vůbec jazykozpytného bádání své doby. Nezúčastnil se nijak boje, který už tehdy, když Janko přicházel na universitu, probojovala mladogramatická škola, totiž boje o zásadu bezvýjimečnosti zákonů hláskoslovných, o zásadu, která, nechceme-li se hádati o slova a o definici, již sotva lze podati jednou větou, v podstatě platí i dnes a bude v diachronickém bádání platit stále. S methodou mladogramatiků se tedy Janko neseznámil na gramatice u Mourka na universitě české, ani u Kelle na pražské universitě německé, ale ve slavistice u Jana Gebaura. Na jeho přednáškách a hlavně v jeho seminářích viděl, jak přesná je tato methoda a jak je plodná, viděl růst Gebaurovo dílo, kterým nedovedly otřást ani boje rukopisné a z nich vyrůstající nepřátelství osobní. Mladý germanista a slavista, sám svou povahou přímý a tvrdý, byl přitahován nepochybně nejen methodou Gebaurovy práce, ale také jeho přímou a přísnou povahou. A tak Janko, pokračovatel Mourkův *v učitelské působnosti* vysokoškolské, není přímým pokračovatelem ve vědecké činnosti Mourkově, i když si u něho vytříbil svůj syntaktický cit; syntaktické studie Jankovy se datují teprve z poslední doby a možná, že z nich vyroste soustavná vědecká skladba novohornoněmecká pro Čechy, ale stojí přece jen na periferii jeho vědeckých zájmů. Janko tedy není Mourkovým žákem ve vlastním slova smyslu, nýbrž žákem Gebaurovým.

Pro Jankovu přímou povahu a silnou vůli i pro jeho přesvědčení a víru v moc methody mladogramatické je charakteristická již jeho první rozsáhlá vědecká kniha, habilitační práce Soustava dlouhých slabik koncových v staré germánštině (z r. 1903). Mladý germanista si tu zvolil úsek pro zásadu bezvýjimečnosti zákonů hláskoslovných nejproblematičtější, neboť hlásky v koncovkách podléhaly v germánštině změnám v daleko větší míře než hlásky v slabikách kmenových, a to změnám jak kvalitativním, tak i — hlavně pro svou nepřízvučnost — zvláště změnám kvantitativním, totiž silným redukcím. Ale působily zde z mnoha důvodů také více než v kmenových slabikách analogie a stránka funkční. Všech těchto okolností si

byl Janko vědom a pečlivě jich dbal; proto také později nikdy nechápal ztrnule mladogramatickou methodu. Rád vždy uznal kladné vlastnosti nových směrů, na př. zdůrazňování funkční stránky u Wil. Horna, ani ke směru fonologickému a vůbec strukturálnímu se nestavěl lhostejně a jako etymolog podal i příspěvky k české fonologii, navazuje zde na podnětné výklady Mathesiovy (ČMF. XVII, 295 n).

Ale především úplná znalost celé literatury příslušné otázky byla už tehdy Jankovi samozřejmou podmínkou solidní vědecké práce. Proto v své knize nejprve kriticky zhodnotil veškeru obsáhlou literaturu, uvážil všechna pro a proti a teprve potom vynesl vlastní svůj soud, a ten často nebyl jen přikloněním k tomu neb onomu názoru, nýbrž podával řešení nové, jako na př. v otázce koncových difthongů a koncového *-s*. Tato práce vyšla česky a s jejími výsledky seznámil autor cizí jazykozpytce obsáhlým souhrnem v IF. Anz. XV. Důležitost a spolehlivost této Jankovy práce dokazuje to, že se i v této podobě stala bezpečným vodítkem germanistům i srovnávacím jazykozpytcům, kteří přihlíželi k této partii jazyků germánských, jak o tom svědčí hojné její citování na př. u Streitberga, Wilmannse nebo u Hirta.

Druhá Jankova obsáhlejší práce germanistická, Germanisch $\bar{e}^2$ und die sogenannten reduplizierenden Präterita z r. 1906, svědčí znovu o jeho zálibě řešit otázky nejnesnadnější. O reduplikovaných slovesích byly do té doby už vysloveny rozličné theorie, ale všechny práce se vyznačovaly tím, že přihlížely jen k *hlavním* typům tvarů těchto sloves, a nikoliv ke všem dokladům ve všech germánských dialektech. To učinil teprve Janko — a dosud jediný Janko —, i když máme studie novější: zase nový doklad pro poctivost a spolehlivost jeho práce. Opíraje se o dotavadní literaturu, stanovil Janko širokou základnu této části slovesného systému pragermánského, základnu o čtyřech typech, kterých se ovšem neužívalo promíšeně, vedle sebe v nějaké zcela jednotné pragermánštině, nýbrž krajově různě v pragermánštině již dialekticky rozlišené. Těmito dvěma pracemi si Janko získal dobré jméno mezi všemi germanisty a r. 1907 hrozilo české germanistice nebezpečí, že Janko odejde jako universitní profesor do ciziny. Není jistě bez zajímavosti, že právě sám Herm. Collitz doporučil za svého nástupce Janka, jednoho z těch, kteří se nejostřeji stavěli proti Collitzově theorii germánského slabého preterita. Nabídnutou profesuru germanistiky a srovnávacího jazykozpytu na Bryn Maur College však Janko nepřijal.

V letech 1905 a 1907 podnikl Janko dvě studijní cesty, do Německa a na skandinavský sever, a seznámil se osobně s předními představiteli mladogramatického směru: Brugmannem, Delbrückem, Michelsem, Sieversem, Noreenem a jinými. Ze všech na něho snad nejsilněji působil Eduard Sievers, a to ne tak germanista Sievers, jako fonetik Sievers. Zájem o fonetiku, který si Janko přinášel bezpochyby už od Gebaura, byl vlivem Sieversovým ještě posílen. U vědomí důležitosti fonetiky pro jazykozpytné bádání zasazoval se pak Janko také o zřízení zvláštní stolice fonetiky na české universitě a přiměl spolu s Králem a Zubatým Chlumského, aby se vrátil od Rousselota z Paříže do Prahy a tady se habilitoval. Fonetický zájem Jankův se projevoval ovšem také v jeho přednáškách o germánském hláskosloví a v jeho podnětných studiích fonetických Zum Lautwert des gotischen *h* (1908), Několik postřehů o přechodu *j* v *g*, Z vývoje české dětské mluvy a j. —

Osobní styk se Sieversem Jankovi také umožnil sledovati s pochopením poslední období fonetického bádání tohoto německého jazykozpytce, jeho práce o zvukové analyse, nad kterými většina linguistů i fonetiků, kteří nepoznali zvukovou analytickou methodu přímo u Sieverse, stojí obyčejně bezradně, jak přiznal za svou osobu na př. norský slavista a fonetik Olaf Broch nebo vídeňský fonetik a dialektolog Kranzmayer. Janko k nám také uvádí tuto methodu, ne informačními články, nýbrž vlastními příspěvky, vlastním řešením konkretních problémů. Analysuje hudební stránku řeči u Goetha a v českých i slovenských překladech („Goethův verš po stránce hudební a recitační“ v Goethově sborníku) a se zvláštní oblibou se obrací — podobně jako Sievers v poslední době svého života — k intonaci pádové; dochází k stejnému přesvědčení, že totiž ani po hláskovém synkretismu pádovém *nedošlo* k plnému synkretismu pádů, nýbrž že tu i nadále zůstal rozdíl v pádové intonaci. Podobně také u německého slovesa nachází Janko funkce vyjádřené jen intonací, jako na př. rozdíly rodové a vidové; tak *dokonavé* preteritum *ich ging* je vyznačeno ostře zahrocenou výškou, kdežto děj minulý *opětovaný* je vyznačen poklesem a protažením hlasu. — Kromě již uvedené studie v Goethově sborníku uveřejnil Janko dosud jen studii o zvukovém rozboru doplňku a přívlastku a o genitivu ve vazbě ich bin es zufrieden; ale autor připravuje již — domnívám se, že to mohu prozradit — větší studii souhrnnou, a doufejme, že nyní najde dosti času, aby ji brzo uveřejnil a dal i tu podněty k další práci širší naší obci linguistické.

Bylo by ovšem podivné, kdyby se Gebaurův žák věnoval jen germanistice a kdyby ho nevábily také otázky z oboru jeho drahého učitele. Janko skutečně také splatil svůj dluh slavistice a bohemistice v míře vrchovaté.

Když se Lubor Niederle v své přednášce o Peiskrově theorii dvojí poroby praslovanské, jednou pod kmeny turkotatarskými, po druhé pod Germány, dovolával soudu našich jazykozpytců, zabýval se už tou otázkou Janko a v letech 1908—1909 vyšly z jeho pera v Čech. Revue, ve Věstníku České akademie a v ZfdA. obsáhlé kritiky Peiskrovy práce. Janko v nich jasně dokázal, že Peiskrova theorie, vybudovaná na trojici slov *mlězъ-tvarogъ-mlěko,* z nichž druhé prý je přejato od Turkotatarů a třetí z germánštiny, neopravňovala by naprosto k závěrům činěným Peiskrem ani tehdy, kdyby *obě* tato slova skutečně vypůjčena byla. Peisker totiž dovozoval, že u Slovanů bylo pod panstvím turkotatarským všechno dobytkářství potlačeno a stalo se privilegiem panské vrstvy cizí a že Slované byli nuceni věnovati se jen obdělávání půdy. Tehdy prý byl zúžen u Slovanů význam starého slovanského jména pro mléko a na označení sraženého mléka, tvarohu, charakteristické to potravy turkotatarských kočovných pánů, byl přejat výraz *tvarogъ*. V následující pak, mírnější prý porobě pod Germány stali se Slované zase chovateli dobytka, přejali slovo *mlěko* (ve významu sladké mléko) a mnoho jiných, sociologicky nejvýš významných slov, jako *pluh* atd. Poukazem na přejímání obdobných slov u jiných národů (lat. caseus — něm. Käse a pod. — ostatně Němci přijali později ze slovanštiny i slovo *tvaroh* ve formě *Quark*) a vyvrácením i jiných tvrzení a některých etymologií odmítl Janko celou theorii Peiskrovu, ale otázkou kultury praslovanské, o které už tehdy správně prohlásil, že nemohla býti nižší nežli dosti již vyspělá kultura indoevropská, nepřestal se zabývati; a tak z kritiky Peiskrovy práce vyrostly v universitních extensích přednášky, které pak Janko upravil knižně a vydal r. 1912 pod názvem O pravěku slovanském.

Tehdy Janko souhlasil s *evropskou* lokalisací pravlasti Indoevropanů, a to spíše se Schradrem, který ji kladl do táhlého stepního pásu eurasijského na západ a na sever od Černého moře, než s Hirtem, který vycházeje od čáry bukové kladl indoevropskou pravlast do severoněmecké nížiny mezi Labem a Vislou. Poměrně nejzachovalejší indoevropský ráz slovanského jazyka (a ovšem i jazyků baltských) utvrzoval Janka právě tak jako Hirta v mínění, že se Slované, resp. Baltoslované vzdálili od kolébky indoevropské jen nepatrně a že tak nebyli

nuceni přijímat jiný prvek jazykový a ovšem také ne ethnický. Od té doby ovšem bádání jazykozpytné, historické a kulturně historické objevovalo nové a nové doklady pro staré styky Indoevropanů s národy asijskými, a tak dnes klade Janko z velmi závažných a zcela objektivních důvodů s Güntertem, Moszyńským, Wahlem a jinými indoevropskou pravlast dále na východ, do střední Asie. Krátkou revisi své knihy o slovanském pravěku podal Janko v přednášce Královské české společnosti nauk a v rozšířené úpravě v 39. ročníku Českého časopisu historického. A kdyby si nebyl Janko vytkl jiný veliký cíl své vědecké činnosti, dovolili bychom si přijíti se skromnou prosbou o nové vydání celého jeho díla o kulturním životě našich předků, neboť dnešní doba po něm volá více ještě než doba prvního vydání před více než čtvrtstoletím.

Ale nyní zabírá hlavní Jankův zájem bádání etymologické; k němu ho přivedly, jak jsme viděli, studie praslovanské, kritika Peiskrovy theorie a kritika slovanských etymologií Meringrových. Etymologie se pokládala už od počátku vědeckých studií jazykozpytných ve st. 19. za vyvrcholení a vlastní téměř cíl bádání srovnávacího jazykozpytu s hlediska genetického a dalo se očekávat, že i český germanoslavista, který se od začátku se zálibou a houževnatostí věnoval úspěšně jazykovým otázkám pragermánským a také praslovanským, nepřestane na kritice — třebas i aktivní kritice — etymologií a slovozpytných názorů jiných badatelů, nýbrž že se vynasnaží etymologicky osvětlit aspoň tu oblast slovanského nebo českého slovníku, která je výsledkem styků Slovanů a speciálně Čechů se západní kulturou. Není pochyby, že právě germanista, znalý starších období jazyků germánských, jmenovitě jazyka německého a německých nářečí, zvláště těch, s nimiž Čechové přicházeli blíže do styku, může spolehlivě řešiti otázku slov přejatých, ať jsou tato slova původem germánská či románská, neboť i slova románská k nám přicházela z valné míry prostřednictvím německým.

Janko se s počátku, zdá se, zabýval plánem *soustavného* etymologického slovníku českého; svědčí o tom „Ukázky, jak by dnes mohl vypadati podrobný český slovník etymologický se všemi materiáliemi,“ v VII. až XIV. ročníku Časopisu pro moderní filologii. Tu jsou zpracována hesla *a* až *argyna* a *fába* až *fajks*. Ale proto, že základní pomůcky českého etymologa jsou dosud buď nehotové (Bernekrův etymologický slovník slovanský, Gebaurův Slovník staročeský), nebo neúplné (Jungmannův slovník), upustil Janko od tohoto plánu. Působily tu

však pravděpodobně i jiné okolnosti, především potřeba objasnit některé základní otázky, na př. otázku střídnic při přejímání cizích slov do češtiny, zvl. přechod německo-románské spiranty *š* v českou affrikatu *č* v slovech *čapka, čaloun, čankr* atd. Tu Janko pěkně ukázal také na vliv západoslovanských jazyků, na němčinu východních území okrajových s týmž *č*, na př. na Liberecku a v bývalém Rakousku, doklad tím vzácnější, že německý jazykozpyt našel až dosud na východním svém území slovanský vliv na německé hlásky jen v palatalisaci velárního *k* před předními samohláskami *e* a *i* v nářečích západopruských.

A takových základních problémů bylo více: otázka, zná-li západní slovanština přechod *ft* > *cht*, datování přejetí slov, otázka střídnic přejímaných slov, otázka, jak čeština nakládá s cizími slovy složenými, vše to si vyžadovalo obšírného prozkoumání a objasnění, které by nebylo možné v slovníku. Mimo to Janko svou povahou, která ho, jak jsme viděli, vedla už při prvních pracích germanistických k otázkám nejnesnadnějším, směřoval i na poli etymologie k oblastem nejtemnějším, k vrstvám slov nejzáhadnějších.

Není-li vždy lehké určit cestu přejetí ani u těch slov, která přicházejí do jazyka s přejímáním vyšší kultury, vyšších vymožeností, oč těžší záhady nutno řešiti při přejímání slov při těsném sousedství a vzájemném prostupování příslušníků dvou jazykových společenství, vyvíjejících se zčásti v témže geografickém, kulturním a politickém prostředí. Hrozilo tu i nebezpečí, že bude tento jednostranný vliv přeceněn, ale erudice v srovnávacím jazykozpytu i živý smysl pro realitu všestranných styků, pro jazykovou historii, prehistorii a geografii národů středoevropských chránily Janka před touto jednostranností. Upadl-li do ní přes to někdy — jako na př. při výkladu staročeské nadávky kacířům *cafúr* —, vyprostil se z ní brzo sám a ukázal, jak hned uvidíme, na zcela nové cesty.

Při svých výkladech etymologických neobjasňoval Janko ovšem jen fonetické a formální změny, kterými procházela cizí slova přejímaná do češtiny, změny, které ani tu nejsou bez jisté pravidelnosti, i když „významová apercepce a asociace právě při cizích, příjemci tím nesnadnějších slovech“ má úlohu svrchovaně důležitou, ale ukázal nám i bohatství těchto slov a úsloví, a to jak v novém období našeho jazyka, tak také v jeho obdobích starších. Jeho etymologické studie dávají často i podněty jazykovému zeměpisci (na př. etymologie příjmení *Hanykýř* a *Hanyka* z Hennegauer, ať už tento rod nebo rody přibyly z belgické Henegavy přímo anebo, což je pravdě

podobnější, nepřímo přes průběžnou stanici dříve již kolonisovaného území německého) a dávají též spolehlivou základnu pro výzkum sociologické a kulturně historické povahy styků česko-německých.

Ovšem *ne všechna* záhadná slova, která dráždila Jankovo kombinační nadání formální i jeho bohatou představivost sémantickou a která mu k rozřešení předkládali často i jeho přátelé a z nich zvláště jeho starší kolega ze studií u Gebaura, zasloužilý bohemista Václav Flajšhans, ukazovala na německý původ anebo na německé prostřednictví. Někdy je podoba jenom povrchní, a etymologie na takové zdánlivé souvislosti založené Janko ovšem vyvracel. Tak musela padnout Matzenaurova etymologie slova *kelímek* z německého *gelîmet (geleimt)* i Karłowiczův výklad z něm. *Kelle* (Maurerkelle). Janko spolu s prof. Rypkou pro ně určil perský základ *gil* „hlína“, gilín „hliněný“. Z perštiny přešlo toto slovo podle Janka do turečtiny a dále na sever a severovýchod. Janko je objevuje jako první komponent i v krymsko-gotské složenině *kilemschkop* ve významu „ebibe calicem“; tím podává, myslím, konečný výklad této záhadné složeniny. Pro staročeské slovo *sikolec* ve významu „hůl“ nebo „pastýřská hůl“ zamítá Janko přejetí z německého, jím samým konstruovaného komposita „sichholz“ a zjišťuje indoevropský původ a genetickou příbuznost se střhněm. *seigel* „příčel“ a stangl. *ságol* s úplně stejným významem, jaký má stč. subst., „hůl, kyj“, a stanoví pro všechny doklady společný základ *seik.*

Weingart kdysi rozdělil učence na dva typy, na typ systematiků a na typ jakýchsi labužníků vědeckých, kteří si pochutnávají na řešení jednotlivých, často odlehlých problémů. Jankova vědecká povaha má rysy obou těch typů. Na počátku jeho vědecké činnosti stojí systematická práce o germánských koncovkách, pak ucelený obraz praslovanského života a také při etymologickém bádání jsme pozorovali snahu po systematickém zpracování celého českého slovníku, a to v šíři a hloubce ještě větší, než podávají etymologické slovníky jiných jazyků, neboť český etymologický slovník má obsahovati i slova dialektická a staročeská. K tomu, že pak Janko přešel k etymologickým výkladům slov na první pohled nahodile vybraných, vedlo ho mimo důvody již uvedené jistě také jeho vědecké labužnictví. Ale nahodilost těchto etymologií jest hned zas křížena snahou po větším celku a systému; brzy se totiž Janko pouští do vykopávání základů celých slovních skupin stejného kořene, do vybírání celých hnízd slov rázu obyčejně onomato-

poického a objevuje v nich slova často původu ne indoevropského, nýbrž praevropského nebo praevropsko-asijského, tedy substrátového; pronikajíť tato slova výrazně v slovním podkladě nejen češtiny a ostatních indoevropských jazyků v Evropě, ale i v podkladě evropských jazyků jiného původu, jako na př. v maďarštině. Jsou to skupiny velmi bohaté, živé a výrazné, jak ukazují skupiny s počátečním *cv* nebo *c, č* + vokál + konsonant s nasálním infixem nebo bez infixu; dosavadní bádání si jich nevšímalo, protože to nejsou slova intelektuální, nýbrž právě jen onomatopoická.

Vedle této systematičtější a zároveň novotářské a průkopnické části etymologického slovníku objevují se z Jankova pera *stále* více méně nahodilé etymologické studie jmen obecných i vlastních, místních i osobních; líh, vdolky, Děvín, Zeyer, pikulík, Purkyně atd.

Při této na první pohled suché vědě gramatické a slovozpytné, která však ve skutečnosti nevylučuje výpravy odvážné a dobrodružné, měl Janko vždy živý a vnitřní poměr k umění, zvláště slovesnému. Jako syntaktik ze školy Mourkovy a Gebaurovy zajímal se zvláště o stylistiku (té byla věnována jedna z prvních jeho tištěných prací, „Vybrané obrazy metaforické lidových písní československých", počatá v semináři Gebaurově), sem se hlásí uvedená už studie o verši Goethově a o jeho českých překladech i četné recense příslušné literatury. V recensích a článcích sledoval Janko i pokrok německé literární historie, zvláště té, jež se týkala středohornoněmeckých vrcholných zjevů, Nibelungů a Wolframa z Eschenbachu. Samostatnou studií Allegorie der Minnegrotte bei Gottfried von Strassburg pak vrhl nové světlo na povahu tohoto virtuosního básníka, za jehož hravostí a lehkostí objevil elegický tón a resignaci. A konečně Janko první v naší literatuře nám kriticky přiblížil Shakespeara, vykládaje jeho dílo tainovskou methodou z podmínek daných dobou a prostředím; učinil tak ve dvanácti přednáškách proslovených v extensích vysokých škol a vyšlých roku 1907 v podobě knižní.

Tyto krátké naše údaje o vědeckém díle Jankově i přes svou stručnost ukazují, doufám, rozsáhlost jeho prací, které jsou důležité jak pro svou vlastní hodnotu, tak také proto, že působily podnětně u jiných jazykozpytců. Není zde místo ani čas, abychom se blíže zabývali tímto jeho vlivem v jednotlivých případech; ponecháváme také pracovníkům povolanějším, aby zhodnotili práci, kterou Janko prokázal naší vědě jako člen a

organisátor v četných vědeckých společnostech, jako redaktor přední naší odborné filologické revue, Časopisu pro moderní filologii. Dovolte jen, abych se tu ještě jen krátce zmínil o jeho činnosti učitelské, která byla v posledních letech na germanistice dvakrát tak rozsáhlá jako povinnost na většině oborů jiných. Přese všechny své široké zájmy vědecké a závazky organisační věnoval se Janko své povinnosti učitelské od samého začátku s láskou, s vědomím odpovědnosti a — na rozdíl od Mourka — s plným porozuměním pro praktické potřeby naší střední školy. Ze sít, jimiž prosíval kanditáty při státních zkouškách, bylo síto pro praktickou a theoretickou znalost moderní němčiny nejhustší a jistě není mnoho těch, kterým se bez slušné znalosti němčiny podařilo tímto sítem proklouznout. Srdce examinátorovo nebylo snad tvrdé, ale vůle pevná; tím nechceme tvrdit, že by se nikdy nebylo dalo toto srdce obměkčit.

Ale Janko vychovával nejenom ke školní praxi. Jeho jasné, průhledné přednášky z historické mluvnice germánské právě tak jako jeho cvičení seminární neseznamovala jen s vývojem horní němčiny nebo germánštiny, nýbrž otvírala výhledy do srovnávacího jazykozpytu germánsko-slovanského a indoevropského, a co je hlavní, učila methodě a vědecké poctivosti. Jeho žáků není počet nepatrný. Vyjadřuje to jen mnohostrannost Jankových vědeckých zájmů a podnětů, jestliže se s nimi setkáváme nejen na germanistice, nýbrž i v anglistice, bohemistice, slavistice a v srovnávacím jazykozpytu.*)

Karel Titz:

Mundur.

1. O vojenských stejnokrojích a o snahách uniformovati vojáky v starších dobách pojednal r. 1893 Zikmund Winter v Dějinách kroje v zemích českých v druhém dílu (1500—1620) na str. 581—594. Je to dílo na svou dobu hodné pozoru a dosud důležité, ale proti způsobu citování se časem objevily námitky. Tuto se chceme omeziti jen na doplněk jazykozpytný.

*) Tuto přednášku proslovil autor při slavnosti pořádané na filosofické fakultě Karlovy university k uctění sedmdesátých narozenin univ. prof. dr. Josefa Janka.

Slovo *libraj, liberaj* totiž*, jak se nazývaly koncem 16. století stejnokroje nepočetných oddílů městských v Čechách, zůstalo od počátku vyhrazeno stejnokroji civilních sluhů šlechtických. O tom se čte v Historii české Pavla Skály ze Zhoře v II. dílu (vyd. Tieftrunkovo) na str. 407: „... čeládku v bílé a červené liberaji oditou", a v Hospodářské korespondenci Martina Škvoreckého, úředníka na Pacově (1630—1640), vydané Fr. Teplým, jsou na str. 91, 94, 124 poučné podrobné účty na liberaj *slouhů*.

Jinak poznatky o stejnokrojích u nás, k nimž dospěl Winter rozborem svých dokladů, jsou zajímavé a platné; ověřují se totiž v podstatě nejnovějším bádáním německým, o němž hned dále. Na jednu novinku stejnokrojovou upozorňuje Winter 593: ve vojsku Matyášově „na levém rukávě mají (t. Rakušané) cifry, počna 1., 2., 3. do 10." Neujala se.

Winter tedy končí na str. 594: „Patrno, že v uniformování vojska došlo se už dosti daleko ... Ale do úplné uniformy přece ještě lecco scházelo ... Uniformování vojsk dokonáno teprve v době vojny třicetileté. Na jejím počátku, v bitvě bělohorské, nebylo na žádné straně mnoho stejnosti."

Sem položíme několik dokladů o českých pokusech ze starších dob obléci větší vojenské jednotky stejně. Vděčně činíme tak po vzoru Wintrově, a není naší zásluhou, že po těch 46 letech, jež leží mezi Wintrovou prací a tímto článkem, učiníme tak úplněji; že pak tak učiníme přesněji, je samozřejmé.

2. Na prvním místě upozorňuji na důležitý odstavec z práce R. Urbánka „Bitva u Lipan ve vývoji poznání historického" ve Vojenskohistorickém sborníku v roč. III, sv. 1, na str. 32 v pozn. 4. Jde o jméno *Kasaličtí,* jež t. zv. Beneš minorita klade vedle Sirotků a Táborů (při obležení Plzně r. 1433). Urbánek tu praví: Výklad k tomu podán v Hilarii Litomiricensis Sermo ad senatum populumque Plznensem (vydal Max. Millauer r. 1820): první vojsko před Plzní, qui dicebantur *Polstii,* dicti eciam fuerunt *Kasalictij* quasi sectarii seu renibus succinti;

---

*) Toto slovo je z lat. *liberare* = osvoboditi, jež významovým přelomem dostalo v středověké latině význam „dodávati". *Liberata-livrée* tedy znamená podle Gamillschegova Franz, etym. Wörterb. „oděv, jejž knížata a šlechta dodávala své družině, oděv sloužících". Zajímavé je pro nás to *-br-*, *-ber-*, jež svědčí tuším, že věc i její jméno přešly do Němec a pak k nám ze španělštiny, se španělskou módou, jež u nás v rudolfinské době zdomácněla, ba převládla. Německy se totiž říká právě také Liberaj. Později bylo toto slovo u nás pofrancouzštěno v *livrej*.

brevi enim veste, nates vix operiendo, utebantur".*) Zdá se však podle podkasaného šatu, znaku to fintivosti, že třeba tu mysliti na skupinu stojící opravdu vedle Táborů a Sirotků; nepochybně jde o kontingenty městské, zvláště pražský, jimž pro jejich lepší a módnější šat byla od příslušníků polních rot, oblečených prostěji, dávána přezdívka *„Kasaličtí"*.

Myslím, že je to první český pokus o stejnokroj vojenské jednotky, ne-li podle úmyslu, tedy aspoň podle toho, jak ta věc dopadla. Druhým dokladem stejnokroje české vojenské jednotky je mi t. zv. *černá vojska* uherského krále Matyáše Korvína (a všechny ty italské černé gardy). Je to v podstatě stále vojsko žoldnéřské, organisované Čechy, s počátku a dlouho ještě velikou většinou české, uniformované černě, jenže zatím víme o nich málo podrobností.

Že Češi dlouho ještě považovali černou vojsku za svou, o tom poučuje Descriptio pompae při vjezdu Ferdinanda II. do Prahy r. 1558; v ní se dočítáme o nových pokusech o české uniformování, ovšem podle západních vzorů a asi také italských (v. Teige, Základy místopisu na str. 87). Ze soudobého českého překladu — jdeť nám o české výrazy — vyjímáme: „Nejprve na své místo odešli mládenci a muži, kteří se pod zbroj a na vojnu hodili, a ti byli v trojím rozdílu: První byli s dlouhými ručnicemi a měli na sobě krátké župice *jednostejné formy a barvy* červené s bílými prémy po krajích, uprostřed a na rukávcích prošívané, a na hlavách klobouky s bílými pintami.**) Druzí byli ve zbroji a celém kyrysu, a někteří v pancířích, však majíce lebky na hlavách, a ti měli tesáky a meče po bocích . . . Třetí díl pěšího lidu byl nápodobný oněm starým bojovníkům, kteří za časů Jana Žižky a potom slouli u Čechů „černé vojsko", a těch bylo přes tisíc v prostém oděvu, majíce na sobě černé kukly a místo zbroje pavézy a železné cepy." (Dále se jim říká „železní vojáci".)

U *Kasalických* a u *černé vojsky* byl tedy stejnokroj nošen do pole, na pochod do bitvy, jinak účel stejnokroje až do války třicetileté byl parádní, dvorský. Z Wintra, str. 594, vypůjčujeme si dva doklady toho: „Když jel r. 1594 císař Rudolf na říšský sněm, tři tisíce lidu pěšího po ulicích (pražských) všecko v *jednostejné* bílé jako stříbro zbroji stálo". Z vypsání pak vo-

---

*) T. j.: kteří se nazývali Polští (= Polní), byli pojmenováni také Kasaličtí, jakoby sektáři nebo na ledví podkasaní; nosili totiž krátký šat zakrývající sotva zadnici.

**) Až sem je citováno u Wintra, odkaz k tomu: Arch. zem. Varia; ať to však někdo hledá!

jenského průvodu krále Matyáše do Prahy r. 1611 vidíme, že pěší mušketýři šli všichni „v červených sukničkách bílým premovaných a po rotách rozděleni . . .“

O „liberaji“ při slavnostním vjezdu Fridricha Falckého se dovídáme ze Skály (třetí díl, str. 358; je citováno u Wintra na str. 593, ale nepřesně): . . . vykonáno pořádkem a pompou takovou. Nejprve jela jízda Malostranských v bílé a modré *liberaji* co nejpěkněji vypravená . . . Za nimi následovali rejthaři Novoměstských . . . odíni sukněmi červenými, bílými a modrými . . . V třetím houfu bylo rejtharstva Malostranského (a ta všechna Pražanů jízda byla z měšťanů samých vybrána) v bílé a modré *liberaji* 23 glídů. Za nimi kráčel praporec všecek bílý, ode dvou set pěchoty královské, kterou král s sebou přivedl, na způsob nydrlantských soldátů vyštafírovaní. Potom následovala karneta modrá královských arkabuzírů. Za nimi opět modrá dvorské čeládky královské v bílé a modré *liberaji* . . .

I o korunovaci Fridrichově bylo městské vojsko v stejnokroji; praví ť Skála na str. 372: „. . . deset praporců pěchoty pražské ze všech tří měst nákladně vypravené.“

Toto uniformování o vjezdu Fridricha Falckého a o jeho korunovaci bylo české uniformování poslední na tři sta let — do roka mu učinila konec bitva na Bílé hoře.

3. Z nové německé literatury o stejnokroji buďtež zde uvedeny: H. Knötel ml. a H. Sieg, Handbuch der Uniformkunde, 1937 (viz věcný referát Jaroslava Lugse ve Vojenskohistorickém sborníku, roč. VII, 2. sv., str. 332—336), a Eugen von Frauenholz, Entwickelungsgeschichte des deutschen Heerwesens, v prvním svazku třetího dílu. Tento spis je vědecky důležitější. V něm se praví na str. 41: „Ukazují se (v 17. století totiž) počátky uniformování. Osobní stráž panujících knížat nosila stejný kroj a tu i tam (na př. ve švédském vojsku) byly oděny stejně a potom byly jmenovány podle své barvy*). Ale stálé přecházení

---

*) Frauenholzův spis obsahuje vždy v čele svazku theoretický, stručný přehled vývoje příslušné doby a dále otiskuje vojenské řády, výtahy z kronik, listinné doklady o vojenství té doby atd. Teprve až budou tyto materiálie — dosud netištěné, ba neznámé — zpracovány, vznikne vlastní práce: Dějiny vzniku německého vojenství. Z těchto vlastních materiálů Frauenholzových je tu uveden „das schwedisch blau und gelbe Regiment“ z líčení bitvy u Lützena r. 1632 (u Frauenholze na str. 91). Z knihy Knötelovy-Siegovy (Lugs na str. 333): šlo o žluté kabátce vojenské. — U nás „žlutý švédský pluk“ zpopularisoval Václav Beneš Třebízský. — Z Pamětí Jana Jiřího Haranta z Polžic a z Bezdružic od r. 1624 do 1648 (v Historickém archivu č. 10, vyd. Ferd. Menčíka) se dovídáme, že Švédové měli i modrý regiment a bílý; srv. Jan Jiří Harant 102: Burian Záborský, nejvyšší lej-

žoldnéřů od trupy k trupě, od císařských k Švédům atd. a naopak, znemožňuje zavésti stejnokroj, protože si oblek voják pořizoval zprvu a dlouho sám." K tomu připojil Frauenholz na str. 42: „Rozlišování „našich" od nepřítele dělo se polními odznaky zvláštních barev. Barva císařských byla červená." Fr. neříká, od kdy, ale z Knötela-Siega (Lugs 334) se dovídáme, že se tak stalo už ve válce šmalkaldské (tedy r. 1546—1547), že se Švédové drželi zprvu žluté barvy, jež byla polním odznakem i německých protestantů, pak, za Gustava Adolfa, že měli barvu modrou.

Doplníme to z Haranta tím, že v bitvě u Lipska r. 1624 „královští (t. j. švédští) a kurfiršti měli zelený jetvičky na znamení (proti císařské armádě pod Tillym)." I to stačilo, jako Polákům v téže době slaměné věchty nebo slaměné pásy atd.

Oba tyto německé spisy říkají svorně, že počátek uniformování sahá do doby Ludvíka XIV., ale to není správné; dějiny takové začínají dějinami slova *mundirovati, mundírunk, mundur*. O tom tedy dále.

4. Základem těchto slov je franc. (románské) *monter*, původně = stoupati. V 16. stol. *monter un cavalier* (podle Littréa) znamená opatřiti jezdci koně a výstroj *(équippement) Remonter la cavalerie* znamená opatřiti koně k náhradě těch, kteří oddílu scházejí neb nejsou k službě; odtud *la remonte* — č. remunda, posléze = herka. (La remonte, ital. *rimonta* byl v císařské armádě habsburské úřad pečující o koňstvo; v městských zápisech klatovských, o nichž dále, píše se napořád *rimont*). Výstroj *(l'équippement)* jest oblek, nářadí a zbraně vojáka.

Sloveso *monter* v tomto vojenském významu přechází počátkem 17. stol. do vojenské němčiny s významem zúženým: *montieren;* slovo *montura,* jež znamenalo původně koně, přicházejíc do spisovné italštiny, má význam „výstroj"; v rakouské němčině je *die Montur*. Ve vojenském slangu německém se říkalo *Mundirung,* později, ke konci 17. stol. (*Mondour*) *Mundur* = výstroj vojáka. Konstatujme, že francouzské i německé slovníky, obírající se starší dobou svého jazyka, skýtají velmi skoupě doklady našeho slova.

Pro němčinu se proto spokojíme nejstarším dosud nám známým dokladem z materiálů otištěných u Frauenholze na uved. místě, str. 245, bez data (o armádě Tillyově; doklad tam je tedy z doby před r. 1632, kdy Tilly padl): „Wie Reuter und

---

tenant *modrého* regimentu (švédského); 121: (r. 1640 císařští) dali se (ke) Královému Hradci a jej vzeli, jak se psalo, že tam byl *bílý* regement(s) 12 praporci pěchoty.

Knecht *montirt* und bewehrt kommen." Zde tedy *montiren* je „opatřit všechno ostatní pro vojáka nutné mimo zbraň."

Nyní k českým dokladům, jež objasní doufám významový vývoj. Nejstarší znám z uvedených již Harantových Pamětí a je skoro soudobý s nejstarším dokladem německým*). K r. 1631 se tam na str. 65 píše: „Steinau regiment 500 koní silen, dobře *vymundírovaný,* ale v ten čas sotva 300 koní byl"; 130: „s lidem v císařských zemích odpočinutým a zase *mundirovaným* i se střelbou přitáhl"; 174: „. . . a ten ostatní lid, co se ho od Magdeburku do Čech přibralo, dal zase *mundírovat".* — Jiných českých dokladů bude jistě hodně, ale zatím se tají v archivech našich měst. Budiž nám proto dovoleno spokojiti se tím, co jest již vydáno, a to v záslužné, poučné knize dr. Jindřicha Vančury Dějiny někdejšího královského města Klatov, vydávané nákladem města Klatov, pro úmrtí autorovo nedokončené.**)

(Patentem z r. 1642 svolána hotovost zemská.) Vrchnosti na třicet osedlých měli vypravit jednoho dobře *vymundirovaného* rejthara s dobrým koněm, s pistolemi a karabinou, Vančura 2, 91; protože zde vyjmenovány zbraně (na šavli se zapomenulo!) a kůň, je zjevno, že *mundýrovat* znamená „opatřit vojákovi vojenský šat." O tom munduru uslyšíme, že může býti ze sukna nebo z cvilinku, ale střih byl jistě stejný i barva (šedá), je to tedy uniforma.***)

Podobně se k r. 1678 opakuje v nařízení, Vančura 2, 198: na způsob rejthara dobře *mundýrovaného;* k r. 1752 (2, 263): *mundýrunk* pro landrekruty; a 2, 275: v náležitém *mundýrunku.*

---

*) Sebrav doklady k práci „Latinsko-románská slova vojenská v češtině od nastoupení Habsburků", seznal jsem, že koncem 16. věku a začátkem 17., jak se jen kde objevila nějaká vojenská novinka, zbrojní, výstrojní nebo organisační, je skoro ihned známa i u nás a rovněž nové vojenské výrazy. Sotva se Francouzi ustanovili na rčení demander quartier, obtenir quartier = vzdáti se na milost, už to německým prostřednictvím zná Pavel Skála ze Zhoře a Jan Jiří Harant.

**) Tato kniha je prostoupena hojnými doslovnými citáty z protokolů radních a právních spisů, poskytuje tedy věrný obraz úřední češtiny českého města, v níž vedle slovních a větních perel jsou přečetné latinismy, germanismy, slova latinská, německá, v německých větách bohemismy („er lügt in sein Hals hinein" = v hrdlo lže, tedy bohemismus dvojnásobný, nejen napodobením staré české vazby, nýbrž i tím, že rod podst. jm. Hals opraven podle č. *hrdlo* na rod střední), přečetná i svévolně z latinských a německých slov utvořená slovesa na *-ieren, -írovati* a jen málo rysů nářečních.

***) Toto slovo je z fr. *l'habit uniforme* m., později *l'uniforme* f.; zavedeny pak byly stejnokroje ve Francii koncem 17. století.

K r. 1743 je doklad *mundura* r. ženského (Vančura 2, 472); je tu spor mezi Klatovskými a Domažlickými, má-li býti *mundura* soukenná (pro tu se *rozhodly* Klatovy, majíce soukeníky mezi sebou) nebo cvilinková; tamže: *mundura* soukenná, plátnem podšitá. Pak už je zase v zápisech klatovských naše slovo v r. mužském. K r. 1745 je však u Vančury 2, 284 opatřování zemské milice *mondorem,* kterážto varianta (spolu s tvarem *mondour*) kolovala ve vojenské němčině teď už v celé východní a střední Evropě, jak uvidíme z polských dokladů dále.

U nás převládlo slovo *mundur.* Vančura 2, 473: za tři *mundury* ... 53 zl. 11 kr. (německy peníze na stejnokroj = Mundurgelder, tamže 490); 475: landmilitirové v *mundurech* nebo bez nich; 483: přinesli zpět *mundur;* 490; *mundur* lifruje ... za 16 zl. atd.

Slovníkově zachytil naše slovo P. Jan Karel Rohn, křižovník, v svém spise Nomenclator*): to jest jmenovatel české, latinské a německé řeči. V druhém dílu, vyšlém r. 1766, na str. 186 čteme: *Mundur (Montour)* = vojenský šat. Vestitus militaris. Montur, die Montirung, Kleidung des Soldaten (v něm. seznamu však není slovo *Mundur,* nýbrž jen *Montur*).

Potom Jiří Palkovič v svém Böhmisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch z r. 1820 má: *Mundur,* u, m. (montour) = vojenský oděv. Montur. Montirung f. vestitus militaris. I řekl bych, že že Palkovič čerpal z Rohnova slovníku.

Po něm zaznamenává slovo *mundur* Jungmann I, 515, Kott I, 1086 atd., má je ovšem i Trávníček-Váša. Sbírky Slovníku jazyka českého mají hojné doklady tohoto slova z Krameria, Čelakovského a skoro ze všech moderních spisovatelů českých do našich dob. U nás tedy tato německá — jak dokazuje samo *-nd-,* — obměna franc. *monture* byla a jest populární a životná.

5. Jako vniklo slovo to do vojenské češtiny a odtud do češtiny spisovné, tak i v polštině jest oblíbeno od polovice 18. stol. v nářečích slovo *mondurek, munderunki* i *moderunki.* V ruštině je *mundir*; Kosmák je podržel v překladu z Lermontova, v. Vymazal, Slov. poezije. (Tento doklad je ze Sbírek Slovníku jazyka českého; děkuji prof. Získalovi, Janskému a dr. Kurzovi za přátelskou ochotu.) V ruštině, viz Dalj, jest i tvar *mundjer,* jejž Kálal našel u Jana Kollára,[1]) i slovo *obmundirovka*

---

*) Je to slovník ideového založení, v jednotlivých kapitolách abecedně zpracovaný, s bohatými seznamy slov. Je nedoceněn u nás, ač má mnoho krásných definic nebo aspoň pokusů o ně. Čeština jeho je úpadková jen v odborných výrazech řemesel atd., jinak je krásná a jadrná.

[1]) Slovenský výraz *mundier* vznikl z maďarského *mundér.* (P. r.)

= vystrojení, opatření šatstvem (a s tím spojený odpočinek), jak to znají naši ruští legionáři a jak to zapsal Rudolf Medek v své velkolepé legionářské Anabasi. Z ruštiny, tuším, vniklo naše slovo i do bulharštiny a srbštiny.

Příruční slovník jazyka českého dokládá hojné rčení „brambory v munduru, s mundurem", t. j. ve slupce, z celých Čech, na Moravě je doložil Bartoš. Pan dr. Kurz mě upozornil, že se říká i polsky *kartofle w mundurze* a rusky *kartofel v mundiru,* možná tedy, že je to z němčiny, patřilť Bedřich Veliký mezi nejhorlivější rozšiřovatele a podporovatele pěstění brambor a byl veliký voják, a obě tyto tendence se sbíhají v uvedeném rčení.

Eugen Knap:

Poznámky k Příručnímu slovníku jazyka českého.

(Viz NŘ. XXIII, 1939, 271 n.)

Slovo *klíček,* 2. pád *klíčku,* je zdrobnělina ke třem různým podstatným jménům, ke *klíč, kel* (= tesák) i *kel* (= zárodek rostliny v semenu). Podstatné jméno *kličidlo,* označující v technické terminologii „přístroj k určování klíčivosti semen" nebo v pivovarství „přístroj k sladování", zachovává v PS. pravidlo o krácení kmenové samohlásky u podstatných jmen s příponou *-dlo,* která mají více než dvě slabiky. Podstatné jméno *klíčitelnost,* „schopnost klíčiti, klíčivost", se píše s *í.* Z umělé typografické terminologie přijato do PS. i nesprávně utvořené slovo *klíčotypie,* „heliogravura". U přídavného jména *klidový* poznamenává PS., že to je výraz jen málo se vyskytující; spojení *klidová poloha stroje* vysvětluje PS. spojením *poloha stroje v klidu.* Neobvyklá jsou i slova *klidumilovnost, klidumilovný* místo *klid milující, kliduplný* místo *velmi klidný.* Slovo *klientela* (= římské svěřenectví nebo souhrn zákazníků právního zástupce, peněžního ústavu, lékaře a p.) se vyslovuje s dlouhým *é* v předposlední slabice. V kvantitě podstatného jména *klih,* 2. pád *klihu* se PS. srovnává s Pravidly, píše to slovo i jeho odvozeniny *klihárna, klihař, klihatka, klihovatý, klihovitý, klihový* a další odvozeniny s krátkým *i;* naproti tomu však proti dosavadnímu usu zavádí PS. výslovnost s dlouhým *í* a tentýž způsob psaní v slovese *klížiti* a v jeho odvozeninách *klížicí, klíživý, klížil* (= ten kdo klíží, ale s nádechem žertovným; je to

slovo řídké). Podle zásad Pravidel se krátí toto *í* v odvozeninách *kližič*, „dělník zabývající se klížením dřeva“, a *kližírna* „místnost, dílna, kde se klíží“, nikoli však v slově *klížidlo* „látka, kterou se klíží“. Pomnožné podstatné jméno *klikyháky*, „čmáranice“, 2. pád *klikyháků*, píše PS. dohromady, ale poznamenává, že se v 2. pádě vyskytuje i tvar skloňující obě části složeniny, *kliků háků*. V jednotném čísle *klikyhák*, 2. pád *-u*, je toto slovo řídké. V slově řeckého původu *klima*, 2. pád *klimatu*, „podnebí“, vyslovuje se dlouhé *í*, rovněž v slovech odvozených, na př. *klimatický*, i v první části slov složených, na př. *klimatografie, klimatolog, klimatologie, klimatologický*, vesměs odborných výrazů meteorologických, *klimatotherapie* (= léčení vlivy podnebí). Rovněž předpisuje PS. výslovnost s dlouhým *í* v slovech *klimogram*, „stručné a přehledné znázornění klimatu“.

Také cizí slovní kmen *klino-* jako první část cizích složených slov se podle PS. čte s dlouhým *í*: *klinodiagonála, klinodoma* (vyslov i dlouhé *ó*!), *klinogonální, klinometr, klinopinakoid, klinopyramida, klinoskop, klinostat, klinotropismus.*

Dialektické slovo znamenající „hřebík“ se vyskytuje v tvaru *klinec* i *klínec*, 2. pád *-nce*. Citoslovce *klink, klinky*, naznačující zvonivý zvuk, a jejich odvozeniny *klinkati, klinknouti, klinkot, klinkavý, klinkáček, klinkálek* a pod. se píší s krátkým měkkým *i*, rovněž citoslovce naznačující klepavý zvuk, *klip, klipy*, nebo citoslovce naznačující náhlý pohyb, *klips*. Stejně se píše i podstatné jméno *klips*, 2. pád *klipsu*, „ozdobná stiskávací spona, připinadlo kapesního pera nebo tužky“. Slovo *kliše*, 2. pád *klišete* (podle vzoru „kuře“), „štoček k tisku obrazů, obtisková deska“, je jen výraz familiární, v jazyce spisovném se píše *klišé* a neskloňuje se. Zdrobnělé podstatné jméno k němu zní *klišátko*.*) Sloveso *klíti* má tvary; présens *kleji*, příčestí minulé trpné je *klet* (*klat* je jen tvar básnický), podstatné jméno slovesné *klení* (tvar *kletí* ve významu „proklínání, zatracování“ je jen knižní). Je buď bez předmětu a má význam „s kletbami láteřiti“, nebo má vazby *klíti na koho, nač*, někdy i *klíti komu, čemu*. Slovo *klitoris*, „součást zevního pohlavního ústrojí ženy, poštěváček“, je rodu ženského a má v 2. pádě tvar *klitoridy*. Slovo *klobása* má sice řidší, ale správný druhý tvar rodu mužského *klobás*, 2. pád *klobásu*; také zdrobnělina je dvojí, *klobáska* i *klobásek*. Sloveso *klovati* má présens *klovu* nebo *klovám*, rozkazovací způsob však jen *klovej*, přechodník přítomný *klovaje*. V infinitivu uvádí PS. i řídký tvar *kluvati*. Podobný

*) U jména *klíště* uvádí PS. 2. p. *klíště*, kdežto Pravidla čes. pravopisu (i připravované nové vydání) mají 2. p. *klíštěte*.

význam má i sloveso *klofati,* „tepati, sekati zobákem“, ale i „sekati zašpičatělým předmětem vůbec“. Z obou tvarů présentu uvádí PS. proti Pravidlům napřed novotvar *klofám,* poznamenávaje o tvaru *klofu,* že je řidší; přechodník přítomný je jen *klofaje, -íc, -íce,* rozkazovací způsob *klofej.* O variantách *klobati, klobnouti, klubati, klubnouti* PS. připomíná, že to jsou jen slova lidová. Sloveso *kluji, klouti* (= klovati) je už dnes pouhý archaismus. Přídavné jméno *klochtavý* s významem „viklavý“, na př. klochtavý zub, píše PS., nic nepodotýkaje o jeho lidovém rázu, s *ch.* U sloves *klokotati* a *kloktati* PS. poznamenává, že se vyskytují také tvary se zájmenem zvratným, *klokotati se, kloktati se,* ovšem jen zřídka.

Dialekticky se vyskytuje pro haluz název *klomeň,* 2. pád *klomeně,* i *klomen,* 2. pád *klomenu* (obě podstatná jména jsou rodu mužského), zdrobněle *kloméněk* i *klomínek,* vedle *kloník,* zdrobněle *kloníček,* 2. pád *kloníčku* vedle *kloníčka.* Lékařský odborný název škubavé křeče*) *klonus* má 2. pád *klonu.* Přeložená část kabátu na prsou, revér, jmenuje se česky *klop,* 2. pád *klopu, klopec,* 2. pád *klopce* nebo *klopa,* 2. pád *klopy,* ojediněle (doloženo z Herrmanna) i *klopna,* 2. pád *-y.* Přítomný čas slovesa *klouzati se* zní podle PS. už jen *kloužu se* (s *u* na konci) nebo *klouzám se*; tvar *klouži se,* uváděný ještě Pravidly, je dnes zastaralý; rozkazovací způsob a přechodník přítomný se tvoří už jen podle vzoru „dělati“, tedy *neklouzej se, klouzaje se.* Podstatné jméno *klubista* (2. pád *-y,* „člen klubu“, má v množném čísle zpravidla tvar *klubisti,* jen řidčeji *klubisté.* Záleží na tom, užijeme-li ho s přízvukem trochu peiorativním či bez něho. Zdrobnělina lidového podstatného jména *kloc,* 2. pád *-u,* „hadr, hadříček“, zní *klůcek,* 2. pád *klůcku,* jen někdy také *klocek* (doklad je až z Antonína Jungmanna); tvar *kloucek* je dialektický. Sloveso *klusati* má tvary: přítomný čas *klušu* nebo *klusám,* rozkazovací způsob jen *klusej,* přechodník přítomný *kluše* i *klusaje.* Présens *kluši* prohlašuje PS. už za zastaralý. Slovo *klystér,* „vpravování jistých tekutin do konečníku, zejména aby se vyprázdnila střeva“, má obecný tvar *klystýr;* dvojí tvar mají slova odvozená, *klystérový* i *klystýrový, klystérka* i *klystýrka* (= stříkačka na klystér). Odborný lékařský termín pro klystér, *klysma,* je rodu středního a má v 2. pádě tvar *klysmatu.*

U hesla *kmetcí,* zastaralého dnes už přídavného jména k podstatnému jménu *kmet* s významem „kmetský“, u Václava Vlčka

*) V PS. je chybou sazečskou „řeč“.

s významem „robotný“, poznamenává PS., že je to tvar nesprávný, že se má správně psáti *kmecí* (къmet-jь-). Vedle něho se vyskytuje, ale jen zřídka, i tvar utvořený stejnou příponou, ale se souhláskou nezměkčenou, *kmetí* (= stařecký), Řídká jsou i přídavná jména *kmetitý*, „stařičký“, a *kmetecký*, „stařecký“, a podstatná jména zdrobnělá *kmetík*, *kmetíček*, *kmetoušek*. U podstatného jména *kmen*, které Pravidla dovolovala skloňovati v jednotném čísle jen podle vzoru *„kámen“*, připouští PS. i v jednotném čísle novotvary podle vzoru „hrad“, tedy 2. pád *kmene* i *kmenu*, 3. pád *kmeni* i *kmenu*, 6. pád na *kmeni* i na *kmenu*. Řídká jsou podstatná jména *kmenovec* místo *soukmenovec*, „příslušník téhož kmene“, a *kmenina* místo *kmenovina*, „vysoký les“. Zastaralé je slovo *kmení* místo *kmenoví*, „kmeny, větvoví“. Vzácné je i přídavné jméno *kmenovní* místo *kmenový*. Ze starší odborné terminologie mluvnické se do PS. dostala složenina *kmenostup*, „stupňování kmenové samohlásky“. Sloveso *kmihati*, „prudce se pohybovati jako kyvadlo“, všeobecně známé z tělocvičné terminologie, píše se a vyslovuje s krátkým *i*, stejně jako přídavné jméno *kmihavý*. U slovesa VI. třídy (podle vzoru *kupovati*) *kmínovati*, „posypávati, kořeniti kmínem“, zůstává kmenová slabika zdloužena (-í-). Podstatné jméno *kmotra*, 2. pád *-y*, má v 5. pádě podle PS. i v jazyce spisovném tvar shodný s 1. pádem, *kmotra*. Vlastního 5. pádu *kmotro* se užívá jen s příhanou. Odvozeniny *kmotrovský* a *kmotrovstvo* mají také, ovšem zřídka, tvar *kmotrský*, *kmotrstvo*. Sloveso s významem „býti svým dětem navzájem za kmotry, oslovovati se s někým důvěrným »kmotříčku«, »kmotřičko«,“ pak i „kamaráditi se s někým, projevovati přízeň, hověti, nadržovati, pomáhati někomu“ je odvozeno jednak od mazlivého jména *kmotříček*, *kmotříčkovati (si)* s kým (píše se s dlouhým *í*), jednak od podstatného jména rodu ženského téhož rázu *kmotřička*, *kmotřičkovati (si)* (s krátkým *i*); z dokladů však vychází najevo, že se obou těch sloves užívá bez rozdílu, ať běží o muže nebo o ženy.

Stoupenec kdysi všeobecně známé léčebné methody faráře Kneippa se nazývá *knajpián* nebo *knejpián*, 2. pád *-a*; příslušné sloveso zní *knajpovati*, *knejpovati*, „otužovati se nebo léčiti studenou vodou podle té methody“. Podstatné jméno pomnožné *kníry* (jest rodu mužského), kterýžto tvar jediný uvádějí Pravidla, má podle PS. i tvar singulární, *knír*, 2. pád *kníru*. Tvary *kňáry* a *kňour* jsou jen řídké tvary expresivní. Dialektická odvozenina *knířisko* má i tvar s *r*, *knírisko* (je doložen ze Šlejhara). Řídký je tvar *kanastr* vedle *knastr*,

jak se nazývá druh jemnějšího dýmkového tabáku. Familiární název knedlíků *knedle* je rodu ženského, má tedy 2. pád *knedlí* (podle vzoru „duše").

POSUDKY A ZPRÁVY.

Jankův sborník.

Badateli všem čtenářům Naší řeči dobře známému byl k sedmdesátinám věnován obsažný sborník (296 stran), který vyšel jako první číslo XXVI. ročníku Časopisu pro moderní filologii. Prof. Josef Janko je náš nejvýznamnější etymolog — Naše řeč od svého počátku přinášela nejen některé jeho články a poznámky (v posledních letech na př. o slovech šiml, líh, Čupr, Zeyer, Purkyně, Ludikar), ale též pravidelně referovala o jeho studiích jiných, ukládaných hlavně do Časopisu pro moderní filologii, jehož je prof. Janko hlavním redaktorem. Tam uveřejnil Janko dvojí ukázku z vědeckého etymologického slovníku českého (*a - argyna, f - fajks),* zabýval se slovy přejatými z němčiny (na př. rytířskými, přírodovědeckými) i z Východu (kelim); zvláště však tam vyložil svou theorii o typech tvoření ze základů citoslovečných s významem symbolickým. Podle jeho názoru zdědily evropské (zvláště východoevropské) národy od svých neindoevropských předchůdců jisté typy slov se značným obsahem citovým: *cab, kab, sab, tab.* Svou theorii rozvedl Janko na typu *cab.* Ukázal bohatý vějíř jeho významů (chůze v bažinách . . . váznutí . . . zmatek atp.) i na to, jak se liší jeho jednotlivé obměny (*caf* je výraznější než *cap* a to zase silnější než *cab;* samohláska *i* znamená ostrost, samohláska *u* pevnost a tvrdost atd.).

Protože prof. Janko sám pokládá etymologické bádání za hlavní obor své činnosti, je přirozené, že se velká část článků napsaných k jeho poctě zabývá výklady slov. O nich chceme zde referovati.

I. Vlastní jména.

1. *Osobní.* Česká jména osobní na *-o* (Josef Beneš, 105—109) mohou býti trojího původu. A. Nářečního: Pro označení muže jménem na *-o* třeba vycházeti ze středního rodu. Tím se výrazněji vyjádří citový vztah než pouhým zdrobněním mužského jména (Janek). Takové změny rodu pro vyjádření citového vztahu bývají časté zvláště mezi mužským a ženským rodem (mužům se říká Eda, Fráňa, Jirka, Čenda, ženám Helouš, Ma-

roušek). Proto není nemožné, že jména na *-o* vznikla z 5. pádu tvaru ženského (Janka).

B. Latinského: ve středověku se česká jména v latinských textech přikláněla k latinskému typu „Cicero-Ciceronis“, na př. Vitco, Vitconis (= Vítek), Zdenco (= Zdeněk). Máme doloženo i Janco (= Janek). Ale protože jsou tyto tvary jen papírové, sotva lze předpokládati, že by z nich bylo vzniklo naše příjmení.

C. Německého: pošumavští Němci přejímají česká jména na *-ek* ve formě *-ko* (Tomaschko, Schinko); jinde mívají zakončení *-ke* (Benischke, Blaschke, Rilke).

2. *Místní.* a) Ant. Profous, jenž se už dlouhá léta zabývá zpracováváním nesmírně bohatého materiálu nashromážděného při úřední revisi místních jmen v letech 1921—1926, informuje, že měl již počátkem r. 1938 připravenu do tisku asi třetinu svého díla (jež odhaduje na 1800 rukopisných stran), ale že pro nepřízeň poměrů zatím s vydávání sešlo. Vybírá z něho několik ukázek (173—183): jména *Hořepník* (dříve Hořupník a Hořipník; u Pacova) a *Hořipná* (u Vyš. Brodu) jsou z adjektiva (v češtině nedochovaného) *hořupný,* srbocharv. gorup, hořký. Jsou to tedy patrně původně jména vrchů nebo lesů, kde rostly hořké byliny; i botanické jméno *hořepník* je lidového původu. — *Hřiměždice* u Dobříše (dříve Hrměždice) jsou pojmenovány podle Hrměždě (hrměžď = hlemýžď), *Chelčice* u Vodňan snad podle Chylka, *Chrudim* podle *Chrudima;* toto jméno vykládá Profous jako příčestí přítomné slovesa *chruditi,* kadeřiti (srv. *chruna* z *chrudna s významem „lupy, neupravené vlasy“). — Jméno *Choustník* (u Soběslavě) znamená „křovinatý vrch“ (patří k slovu chúst, houští, křoví). Z podaných ukázek si můžeme udělati dobrou představu o tom, jak bude asi vypadati dílo Profousovo. Bude seřaděno abecedně: po hesle, u něhož se hned uvádějí i dnešní nářeční tvary (také příslušné adjektivum na *-ský*), a po místním určení následují historické doklady v pořádku chronologickém (končí se zpravidla topografií Sommrovou z let čtyřicátých minulého století), potom vlastní výklad jména, a to i jmen osobních a obecných, která jsou základem; při tom si autor všímá podobných jmen polských (nadmíru bohatá terminologie polská, dobře zpracovaná Kozierowským, v mnohém pomáhá osvětliti i názvy naše) a zabývá se i stránkou hláskovou, zvláště rozličnými podobami, kterými jméno v svém vývoji prošlo; konečně se věnuje pozornost i stránce významové; ta se často objasňuje analogií dnešních jmen.

b) *Saky* u Slaného, *Sačany* u Sadské a *Sadská* u Prahy mají podle V. Flajšhanse (113—115) stejný základ, osobní jméno *Sak* (známe vládyky Saky z Bohuňovic); psaní „Sadská“ místo „Sacká“ vzniklo tedy jen nesprávným výkladem jména.

c) *Satalice* u Prahy mohou míti, jak vykládá B. Havránek (128—131), své jméno z německého *Satalarun,* ves obdělavatelů polních dílců (není však ani v starších formách, ani v dějinách místa a v jeho čistě českém okolí nic, co by mohlo býti přesvědčivým důkazem o cizím původu jeho jména).

II. Obecná slova.

1. *Domácí.* a) Jméno *laz* nesouvisí (V. Machek, 161—164) se slovesem *lézti,* jak se zpravidla vykládá, nýbrž je to staré slovo z indoevrop. kořene *legh-,* z něhož pochází i německé „schlecht“, původně „rovný, hladký“. Obě ta slova vycházejí ze společné představy „kopáním urovnati“.

b) *Mihule* (Vl. Šmilauer, 195), jedno z mála starých domácích slov na *-ule,* je tvořeno průhledně (k „míhati“; tedy mrštná rybka), zajímavá je však stránka významová. V starší češtině znamenalo jméno *mihule* koljušku, ale dnes se jím označuje Petromyzon (dříve „najnočka“), ryba zcela jiná. Je možno se domnívati, že tento rozdíl souvisí se zmizením koljušek z našich vod; uvolněného tím slova se užilo na pojmenování ryby jiné.

c) Slovo *vztekati se* (Fr. Trávníček 205—208) nelze vykládat jako „vzkypěti hněvem“, nýbrž patří k stč. *vztéci nač,* t. j. útočně, vojensky vyběhnouti, zaútočiti (srv. zlézti hradby); *vztekati se* by tedy znamenalo původně „na sebe útočiti, dorážeti“.

d) K. Krejčí sleduje (144—157), jak se vyvíjela slova významového okruhu *vlast.* Slovo „vlast“ znamenalo původně „objekt vládnutí, državu“, v starší češtině však také prostě „zemi“ (jakoukoliv), „sídlo“, a je poměrně málo výrazné. Proto vyhovělo i době renaissanční, kdy se měnil středověký pojem vlasti a rodilo se vlastenectví zdůrazňující prvky obecné a nadtřídní. V době probuzenské působí dvojí pojetí vlasti. Romantismus chápe vlast patheticky jako velké společenství generací — minulých i přítomné (= Vaterland): idylický biedermeier — našim poměrům bližší — chápe ji sentimentálně jako rodný kout, s nímž jsme spojeni citovými svazky (= Heimat). Pro tuto představu si obrozenství přizpůsobuje slovo *dědina* (znamenalo původně „dědictví, statek“, potom „území“, později — jako už v druhé polovině XIX. stol. obecně — „vesnici“).

To se projevuje hlavně v Rukopisech, kde *vlast* je prostě „kraj, země“ (sebra voje ze všech vlastí valných), kdežto *dědina* má vždy hluboký citový přízvuk. K. H. Mácha, u něhož se prolíná dvojí pojetí vlasti — rodné země i individuálního fatamorganického cíle jeho pouti („Zem, která sluje vlastí mou, však vlastí mou ach není!“) —, nečiní rozdílu ani mezi slovy „vlast — otčina — dědina“, jenže „dědina“ mívá zase silnější citový přízvuk. — Vedle těchto tří slov se v době obrozenské vyskytují i výrazy jiné: vlivem polštiny se objevuje slovo *otčizna* (neboť domácí „otčina“ má v starší době spíše význam rodné obce), hojně se užívá slova *domov* a *rodná země*; koncem let 40. pak přichází z jazyků jihoslovanských slovo *domovina*. — Následující generace přejímají většinu těchto jmen (mimo otčiznu a dědinu), stírají však jemnější odstíny, které se pokoušela vytvořiti doba obrozenská. V tom vidí autor projev velmi podstatného rozdílu mezi dobou předbřeznovou a pobřeznovou: doba probuzenská těžce zápasila s jazykem, ale v tomto boji dosahovala hlubokého a jemného styku s ním; doby následující přejímaly slovník už bohatý, ale v svém sklonu k verbalismu nemají citu pro jemné odstíny. Dnes je základním výrazem slovo nejstarší, *vlast;* druhých (otčina, domovina, rodná země) se užívá jen jako příležitostných modifikací.

2. *Přejatá.* a) Z ugrofinštiny vykládá J. M. Kořínek (136 až 143) slovanské slovo *poskonь,* samčí konopí, a to z předpokládané složeniny, jejíž členy žijí ve votjáckém *pi̊š* a čeremiském *kəńe,* což obojí znamená konopí. (Jistá potíž je v tom, že slovo poskonь je — na rozdíl od pouze ruského a polského *peńka,* jehož ugrofinský původ je jistý — všeslovanské, tedy staré, ale čeremiské *kəńe* je samo původu turkotatarského, patrně tedy pozdější. Spíše bychom chápali slovo „poskon“ tak, jako autor pojímá slovo „konopí“; nějaké vztahy k ugrofinštině jsou, ale jejich povahu nelze zatím přesně zjistit.)

b) Slovanské sloveso *koupiti* je z germánského *kaufen,* a to z latinského *caupo,* kramář, krčmář. Tom. Krejčí (71—72) v článku o základních slovech německé obchodní řeči vykládá o okolnostech, za nichž Germáni přejali své slovo. „Caupones“ byli podomní obchodníci, kteří přicházeli do germánských zemí vyměňovat italské víno za domácí produkty; tento výměnný obchod byl pro Germány důležitější než skutečný obchod vznešených římských „mercatores“; podle něho si utvořili svou představu obchodu a také jméno pro ni. Protože šlo o výměnu (zboží za zboží), užívalo se téhož slovesa pro činnost obou

stran. Stopou toho je české slovo *kupec,* které dosud znamená jak obchodníka (prodávajícího), tak zákazníka (kupujícího). Sloveso samo se však po změně hospodářských poměrů (kdy se zboží již nevyměňovalo, ale kupovalo za peníze) omezilo jen na činnost zákazníkovu, kdežto pro činnost prodavače obměnila němčina staré sloveso předponou *ver-* (verkaufen), slovanština si pak vytvořila název nový, *prodávati* (t. j. dávati pryč, srv. propustiti, propůjčiti).

c) Koželužský termín *zola* (tříslovina, do níž se máčejí kůže; hlavně na Slovensku) není slovanský, nýbrž je přejat z německého Sole, solný roztok.

d) Z cizích slov na *-ule* (Vl. Šmilauer, 197) zasluhuje pozornosti slovo *chebule* (kebule, gebule), označující semena indické rostliny Anamirta cocculus, jichž se užívalo k otravování ryb a ptactva (při lovu). Slovo *chebule* však nevzniklo přetvořením latinského cocculus, nýbrž záměnou za jiný zámořský rostlinný produkt, myrobalani chebulae. (Slangové slovo *kebule,* hlava, je studentská obměna řeckého kefalé, hlava.)

e) Zásluhou prof. K. Titze došly povšimnutí knihy barokních kazatelů jako prameny pro poznání toho, jak k nám pronikala cizí slova (století XVIII. je pro šíření mezinárodního slovníku zvláště významné). V Kázáních jesuity Floriana Veselého z r. 1724 objevuje nyní Titz (202—204) první doklad slova *pospas,* a to v podobě „postpast“ s původním italským významem „zákusky“. O jeho rozšíření má největší zásluhu Kollárova Slávy dcera; význam se ovšem trochu obměnil. (Výraz *zákusek,* který není ještě v Jungmannově Slovníku, je po prvé zaznamenán v Česko-německém slovníku J. Franty r. 1851.)

f) M. Křepinský upozorňuje na italský konjunktiv praesenta *veda!* (158—160) a vybízí k zjištění, zda z něho nelze vyložiti české *vida,* jehož dosavadní etymologie z „viděti“ (NŘ. IV, 142) autora neuspokojuje.

III. Terminologie.

1. *Klaretova.* V. Flajšhans svými objevy nových rukopisů a svým vydáním děl slovnikáře XIV. století mistra Klareta (jehož díla byla dříve známa jako Bohemář, rukopis Rajhradský a slovník Prešpurský), postavil naši vědu před četné obtížné úkoly. Mnohá místa textu jsou totiž temná, a to jak v části latinské, tak v části české. Latinská slova, zvláště jména vlastní, byla ve středověku zkomolena stálým opisováním a těžko se leckdy dohadujeme jejich původního znění; česká slova jsou

často vytvořena Klaretem, a to hodně směle. Nadto sama forma hexametrů, do níž byl tento latinsko-český slovník oděn, nutila ke zkratkám a obměnám; a ostatek dodělali málo pečliví opisovatelé. Luštění těchto záhad vyžaduje nejen znamenitých znalostí středověké latiny, ale i seznámení se způsobem Klaretova tvoření a především filologického vtipu a intuice. V našem sborníku se jím zabývají dva autoři, vydavatel V. Flajšhans a klasický filolog B. Ryba. Podrobný výčet takových oprav sotva by zajímal naše čtenáře, jistě se však rádi poučí na příkladu, o jaké potíže jde a jak se řeší. V Klaretově Glossáři (v. 311) se praví (podle rukopisu bratislavské kapituly): „Panteos est wzatecz". To vyložil vydavatel v svém slovníku ke Klaretovi jako *vzatec* a pokládal toto slovo za pokus počeštiti řecké slovo *pantheos,* jež Klaret pochopil jako „vzatý do nebes". Ryba se zarazil nad tím, že takový „vzatec" byl zařaděn do kapitoly „lidské stvůry" mezi třpaslky, bezhlavce, vastrmany a šilhéře; hledal tedy v autoru uváděném Klaretem za pramen této kapitoly, totiž v Etymologiích španělského biskupa Isidora ze VI. století. Tam našel toto místo: *„Panotiové* žijí prý u Skythie; mají uši tak velké, že jimi přikryjí celé tělo." *Pan* je v řečtině „všechno", *ota* „uši". Isidorův latinský akusativ „Panotios" chápali ve středověku jako nominativ a rozmanitě jej komolili (pantios-panteos-panthinos-panchinos). Tímto zjištěním je dán ovšem i výklad slova českého; nemůžeme čísti „vzatec", nýbrž „ušatec", jak skutečně píše rukopis Rajhradský (vsatecz).

b) *Nová.* J. Sv. Presl, tvůrce novočeské terminologie přírodovědecké, vybral si z nemnohých českých slov na *-ule* „východ" *-ule* a vytvořil jím v zoologickém svém názvosloví (1821—1831) na sedmdesát názvů (bahňule, poloužule — žije po loužích —, zimule, věncule, fousule, nohule, kruchule, smrďule atd.) Ale na osudu těchto jmen můžeme poznati vývoj českého názvosloví: do Fričova Přírodopisu z r. 1875, jenž dal českému názvosloví podobu už hodně definitivní, zůstalo z těchto sedmdesáti slov pouhých deset; tři nové pak byly přitvořeny (vodule, hřebenule, splešťule). Těchto třináct jmen však už zůstalo. Podobný osud měla i terminologie botanická. R. 1819 a 1820 ještě Presl touto příponou nové názvy netvoří, ale 1846 uvádí už 11 jmen na *-ule,* 10 na *-ulka* a 3 na *-ula.* Z těchto 24 jmen žijí dosud čtyři (hlavně bledule, dříve zvaná blednivkou). Slovo *šešulka* je vlastně „češulka" a je to překlad latinského cupula (cupa = číše). V ostatním názvosloví je jen *křivule* (Jungmann—Šafařík) a *vrtule,* původně, u T. Buriana, „šroub" (Vl. Šmilauer 197—201).

IV. Dialektická slova.

a) Chodské jméno *mráka,* dílec hraničného hvozdu, vykládá B. Havránek (122—128) z německého *marka.* Muselo býti přejato nejpozději počátkem XI. století. Důkaz toho je velmi zajímavou ukázkou, jak lze jazykovými fakty opříti datování, často — jako právě zde — historicky velmi důležité. V době, kdy už v češtině nebylo jerů, bylo by německé slovo *marka* přešlo do češtiny prostě jako „marka" (tak jako je přejato slovo *barva, varhany*); ale dokud měla čeština jery, neznala slabik končících se na *r*; proto se slovo „marka" cítilo jako něco, co odporuje rázu jazyka, a změnilo se v „mráka". Protože pak jery mizejí průběhem X. století, nemůže býti přejetí tohoto slova mladší než z X. století, nejvýše ze samého počátku století jedenáctého.

b) Lašské *canibal,* pobuda, lajdák, vykládá velmi zajímavým způsobem V. Flajšhans (111—112). Podle něho pochází z Konáčova vydání Husova Výkladu z r. 1520. Husovo „žebrák" zaměnil tam Konáč slovem „canibal". A to není nic jiného než kanibal, karibský Indián; o těch se tehdy šířily po Evropě hrůzostrašné zprávy jako o lidojedech (v Německu je toto slovo doloženo po prvé r. 1508; srv. NŘ. XXI, 258). Z Konáčova vydání pak toto slovo proniklo někde mezi lid.

c) Obecní hlídač se jmenuje na Slovensku *hotař* nebo *hutař* (O. Hujer 133). Toto slovo je doloženo už r. 1408, ale podle své hláskové podoby je ještě mnohem starší. Musíme totiž vycházeti z německé staré podoby *huotâri.* Difthong *uo* se přejímal jednak jako *u,* jednak jako *o* (srv. muoßan — museti, moseť).

V. Slovanská slova v angličtině.

Ot. Vočadlo sestavil (93—104) slova, která pronikla ze slovanských jazyků v rozličných dobách do angličtiny (často jen nepřímo). Z této stovky slov je polovina ruských, a to většinou jmen pro představy z ruského prostředí; mnohá slova jsou dnes zastaralá; leckdy jde o slova, která ani v slovanštině nejsou původní. Už do předchůdkyně angličtiny, do anglosaštiny, byla přejata slova *taper, sioluc, mattuc* (topor, šelk = hedvábí, motyka). V střední angličtině nacházíme na př. *praam, sable, siskin, gherkin* (prám, sobol, čížek, okurka). Pozdější slova jsou většinou ruská: *czar, knout* (knuta), *ukase, bolshevik, cavery* (kaviár), *vodka;* z živočišných jmen na př. *mammath* (mamut, v ruštině z tunguzštiny), *saiga* (česky sajka, dříve sajha), *polatouche* (poletucha). Z češtiny byla přejata především slova husitského válečnictví: *pistol, howitzer* (houfnice); v nové době

bren, brněnské kulomety; dále jména tanců *polka* a *redowak, hazena, Sokol;* z bratří Čapků je *robot.* — Polského původu jsou slova *sabre* (šavle), *uhlan, hetman; mazurke, britzka; seym, zlaty;* z jihoslovanských jazyků *vampire* (upír), *gusle, skupshtina, sobranye, ban, lev.* *Š.*

DROBNOSTI.

KOROPTEV „JDE DO PÁNKU“, „PÁNKUJE“. V letošní Stráži myslivosti (r. XVII, 1939, str. 371) uvádí p. K. Staffa, že se o koroptvi střelené do plic a letící šikmo vzhůru říká, že „jde do pánku“, „pánkuje“. Slýchal tento název sám, četl jej kdysi v Malém čtenáři (r. XX, 1901, č. 13, 14) v povídce Ant. Procházky „Tři dobré rány“. Soudí, že je „ryze náš“, že je vzat „ze skutečně mluveného a slyšeného“ slova, nezná však jeho původ. Kottův Česko-německý slovník VII, Dodatky (z r. 1893), str. 184, uvádí: „Pánek = výška, Höhe. To je pánek!“ od Čelákovic n. Lab. a od Čes. Třebové. „Vyhodil kámen do pánku.“ Us. od Nov. Bydžova (podle prof. Jos. Košťála v Nov. Bydžově).

Že je to výraz v myslivecké mluvě někde běžný, potvrdila mi pí kolegyně prof. Olga Dienerová, pocházející z lesnické rodiny od Litomyšle. V stejném významu (= výška) užívají někde tohoto slova kluci, odpalujíce nebo vyhazujíce míč do výšky, hrají „pánka“, „na pánka“, „pána“, „na pána“, „pány“. Také dítě stojí „pánkem“, „pánkuje“ (Čes. lid VI, 143).

Slovo „pánek“ (gen. pánka, pánku) je zdrobnělina jména „pán“ a slovníky je v tomto významu také uvádějí (Jungmann, Kott, Trávníček-Váša); má tedy vedle významů jiných především význam „malý pán“. Význam „výška“ se ze slova „pán“ také dá odvodit: „pán“ je něco velikého, vysokého, vznešeného (v starší době nejvyšší šlechta u nás byli „páni“). Je to zase význam přenesený, trochu zvláštní, ale obrazotvornost lidská a lidová najde často metafory ještě smělejší a zvláštnější. Dr. Jos. Šmahel.

LIDOVÉ NÁZVY ROSTLIN. V 21. sešitě obrázkového čtrnáctideníku *Naší přírodou* (III, 1940, 819 n.) uveřejnil dr. V. Kosík ukázky lidových názvů rostlin. Poznamenává k tomu, že nasbíral dosud kolem pěti tisíc takových jmen, a vyzývá čtenáře, aby si jich rovněž všímali a zapisovali je. Otiskujeme jeho záznamy a zároveň opakujeme jeho výzvu: prosíme své čtenáře, aby nám podle své možnosti oznámili lidová jména rostlin, která znají, spolu s udáním místa (kraje), kde je poznali.

Aron skvrnatý (Arum maculatum L.) se podle dr. V. Kosíka jmenuje lidově bláznivec, brada Aronova, brada Duronova, brada židovská, hůl Aronova, nadragula, nadrahule, štiplavec, tvář sv. Jana, zázvor český, zmizec, zub čertův, žlice. — *Bika ladní* (Luzula campestris DC): bubáčky,

drápky kocouří, chléb svatojánský, chlupaňa, komeníček, kominíčky, koníčky, zajíček. — *Blatouch bahenní* (Caltha palustris L.): babí plesk, babík, babka, balvoko, bambulky, blatuch, blysk, blýskavé kvítí, boleočko, bukač, červilák, chcípalka, kačenky, koňské kopyto, májové kvítí, máselka, máselník, masleničky, máslenka, mastný knedlík, mazanec, mazaneček, měsíček, potočník, randličí, růžička, tolita, vajčák, vaječník, volí oko, volovečko, volské oči, vraní oko, záhruška, záruška, zaruš, zaruží, záružík, zlatý květ, žarůž, žaružina, žluták. — *Bojínek luční* (Phleum pratense L.): bohínek, bojín, chcápek, ocásek, pásník, timotějka, timotka, timotovka, týmol. — *Brambor* (Solanum tuberosum L.): babče, bandor, bandora, bandur, brambola, erteple, jablouška, kobzal, kobzole, krumpír, krumple, santaburák, santák, švábka, zemák, zemčátko, zemče, zemňák, zemně, zemník, zemské jablko, žampák. — *Černohlávek* (Brunella sp.): hlavuška, májovník. — *Divizna* (Verbascum sp.): děvina, dězvizna, chvost volový, kruželice, oranka, královská svíce. — *Dřišťál obecný* (Berberis vulgaris L.): divoké víno, dráč, drystal, drýša, dřeštěl, dříslina, dříst, dřistal, dříšť, kaliník, pivník, vančar. — *Hlaváček letní* (Adonis aestivalis L.): červánky, hořká tráva, hlaváč, kačenky, kominíčky, ohníček, polní kohoutek, polní růžička, miláček. — *Hledík větší* (Antirrhinum majus L.): hlavička umrlčí, hubičky lví, jednotlamka, lví tlama, lví tlamičky, papula, vlčí huba, volská tlama, vyžlín. — *Hořčice rolní* (Sinapis arvensis L.): blejskavá, hadrych, hořička, hořčica, ohnice. — *Jarmanka větší* (Astrantia major L.): hvězdovka, portáň. — *Jaterník trojlačný* (Hepatica triloba Gil.): fialky, jatrník, hranice, kuřiřiť, modráček, námožník, plicník, podléska, podléštka, podlíska, pudliška, sisi, sisíčko, sosí, srdíčko. — *Jitrocel kopinatý* (Plantago lanceolata L.): celník, jazyk beranní, jazyk psí, jitrocí, ocas myší, ranocél, skorocél, volský jazyk. — *Kociánek dvoudomý* (Antennaria dioica Gärtn.): andělíček, kocmánek, plešivec, protěž dvoudomá, kocián, kočičí drápky, pazourky. — *Kokoška obecná* (Capsella bursa pastoris Mönch.): babí kapsy, bětuška, bída, holá káča, chudobka, kapsička, lopata, lopatička, mošna, pastuší tobolka, penízek, srdíčka, suchá Běta, portmonka, tašky. — *Koukol polní* (Agrostemma githago L.): hodiny, knotovka, tetřice, čert. — *Křivatec* (Gagea sp.): žlutečka. — *Květel obecný* (Linaria vulgaris L.): hledík, hubička, krvavnice, pantoflíčky, rozrazil, bradavičník, rozmarynka. — *Leknín* (Nymphaea sp.): stulík, lekuta, lekno, lekavá růže, lekutí, lakáč, leknutí, opuch, skulík, tulich. — *Líska obecná* (Corylus avellana L.): lískovec, leština. — *Lopuch* (Arctium sp.): babí kořen, čumbrk, cumbrt, hořký lupen, choce, kolka, kudlačka, lepáčky, lopucha, lopoucha, lopún, lopuní, makrabule, nouze, řepík, ježky, vlky. — *Mák vlčí* (Papaver rhoeas L.): bukovec, červánky, kohoutky, karafiát, kokrhel, kokrhélí, mačec, makeš, panáček, panenka, pleskanec, pukavec, prchlík, slepý mák, tleskanec, vlčí květ. — *Merlík všedobr* (Cheno-

podium bonus Henricus L.): bílý kořen, lebedník, psoser, psosor, všedobr, beraní ocas, sladký lupen. — *Modřín evropský* (Larix decidua Mill.): břem, břím, břín, děřec, merfan, modřev, morfán, skřivánčí sosna, verpán. — *Mochna husí* (Potentilla anserina L.): husí kvítko, husí mýdlo, husí nožka, husí tlápota, husičky, kachnička, návesníček, stříbrník, kačenky, námožníček, stříbrníček. — *Ohnice rolní* (Raphanus raphanistrum L.): blejskavá, rupec, ohniva, ohnivice, plevel, trýl, trýzel, vohnica, vrupec. — *Osívka jarní* (Draba verna L.): hladověnka, chudina, chudobinka, chudobka, jarmilka, nouze, bída, bídačka, hladimor, pumpa, pumpička, vejhorka. — *Penízek* (Thlaspi sp.): holubí vole, kokošky, luptík, penízky, penížek, raž, tašky, taštička, zmradina. — *Pcháč zelinný* (Cirsium oleraceum Scop.): ježek, řbuchan. — *Podběl obecný* (Tussilago farfara L.): babuša, babuška, devěsil, koňské kopyto, líčko, lopuštice, májík, podhráz, mateří líčko, podbělice, podbíl, podkova, úbytník. — *Poháňka hřebenitá* (Cynosurus cristatus L.): hřebenatka, oháňka, přištět. — *Pohanka svlačcovitá* (Fagopyrum convolvulus H. Gross): hruštička, opletka, svlačice. — *Popenec obecný* (Glechoma hederacea L.): budra, kondrlík, konrábek, koudelík, kunrabek, kundrátek, moďatka, openec, oponec, vopenec, zádušník. — *Rdesno ptačí* (Polygonum aviculare L.): chrustavec, krevnice, oupor, praskavec, praščák, štikovec, šťukavka, truskavec, úpor. — *Rozrazil lékařský* (Veronica officinalis L.): čistec, přítržník, tržník, úložník, vřetýnko, mušec, verunka. — *Rožec polní* (Cerastium arvense L.): pánbíčkovy šatečky, úvratka, umrlčí zvonečky. — *Sedmikrása* (Bellis perennis L.): babička, cikánka, chudoběnka, chudobička, chudobka, jiskerka, kakuše, kakuška, karuška, ruchtarečky, stokrása, zapomenutka, husí kvítko, sirotka. — *Sléz okrouhlolistý* (Malva neglecta Wallr.): bochníčky, chlebíček, koláčky, kloboučky, koláčky pána Boha, pagačice, pagáčky, patáčky, syráčí, drátenické vlasy. — *Smilka tuhá* (Nardus stricta L.): chlupatice, chlupatka, kozí brada, kozina, matúšek, vlčan. — *Světlík* (Euphrasia sp.): kočičí len, hledíček, umrlčí zvonečky. — *Šeřík obecný* (Syringa vulgaris L.): bez, chebz, křemfo, skřemčí, křemcha, střemcha. — *Toten lékařský* (Sanguisorba officinalis L.): baruška, komeníček, komeníčky, mateří líčko, tosten, totenec. — *Trýzel škardolistý* (Erysinum crepi-difolium RCHB.): chcípalka, jedovatka. — *Vesnovka obecná* (Cardaria draba Desv.): herec, holubí vole, řeřicha, začanka. — *Vřes obecný* (Calunna vulgaris L.): břasa, břeščal, chvojčina, jindavec, břesk. — *Zemědým lékařský* (Fumaria officinalis L.): kominka, routička, křupka, pižmo, planá routa. — *Žabník jitrocelový* (Alisma plantago L.): lopatka, panská lžíce, lžičky.

LOVIŠTĚ, JE PORYBÍNO (NŘ. XXIII, 1939, 254 n.). Pan Karel Rodina, řídící učitel v Koterově u Plzně, píše: Jménem *loviště* se v rybničním kraji sev. Blatenska označují blátivé louže, které se dělají po dešti na dvorech a na polních cestách. V kraji bez rybníků, kde pojem loviště

už není znám, říkají tomu „brod, rybník, louže.“ Ale rčení „je vymáchanej (zmáčenej, vybrouzdanej) jako lovec“ je rozšířeno i na Plzeňsku, ač je tam rybníků málo. — Slovo *porybíno* (v tomto kraji by znělo „porybeno“) není tu známo. Na sev. Blatensku se říká *kaproviny* drobným, zrnitým obláčkům, které svým vzhledem připomínají rybí šupiny. Na již. Plzeňsku mají pro touž představu výraz *kapříky*. Větším, kupovitým obláčkům se říká *beránky*. Tyto názvy se dobře hodí k předpovědi počasí: „Kapříky chtějí vodu, beránky zas časy“, t. j. jasné počasí. — Při zmínce o počasí vzpomínám, jak rozhlasové zprávy povětrnostní mnohdy dělají na venkově zlou krev nevhodnou volbou slov k označení počasí. Mluvívá se v nich o pěkném, příznivém, zlepšeném, špatném, nepříznivém a zhoršeném počasí s jednostranného hlediska Pražanů, jimž je příznivé jen jasno a sucho, i když trvá dlouhé týdny. Suchý vzduch a prach se v městě zamezí kropením ulic. Venkované posuzují příznivost a nepříznivost počasí podle svých zemědělských zájmů. Každý druh počasí jim může být jednou příznivý, jindy nepříznivý. Za trvalého sucha, kdy každý další suchý den přináší novou hmotnou škodu, rozčiluje se venkovan právem, vyhrožuje-li mu rozhlas, že „příznivé počasí ještě potrvá“. Tu by měl rozhlas mluviti nestranně slovy zcela objektivními: jasno — zataženo, teplo — chladno, sucho— vlhko, vyjasní-li se — zamračí se atd. Redakce povětrnostních zpráv jistě tak nečiní ze zlé vůle; bylo by snad jen třeba upozorniti ji na tuto stránku jejích hlášení. —

Pan J. Kotmel ze Dvora Králové píše (prostřednictvím Lidových novin): Vzpomínám si, že výrazy, které uvádí p. prof. Horák, jsou běžné také v mém rodném kraji, na Písecku v jižních Čechách. Rčení „je tu bláta jako v lovišti“ je u nás zcela obvyklé (i s tím *í v slově lovíště*) a užívá se ho vždycky, když se má vyjádřit, že je půda rozbahněná po velkých deštích, ať již na poli, na louce či na cestě. Souvislost s výrazem „loviště v rybníce“ je jistě zřejmá. Místo *je porybíno* se u nás říká *dnes je rybina;* výklad, že oblaka při tom mají podobu ryby, je podle mého názoru správný. „Rybina“ je vždy předzvěstí brzkého zhoršení počasí. Jinde než v jižních Čechách jsem se s těmito výrazy dosud nesetkal.

Pan Jan Hoček z Bohušic (v okrese moravskobudějovickém) oznamuje (rovněž prostřednictvím Lidových novin), že starší lidé u nich o obloze, na které jsou mraky v kotoučích — rybích šupinách, říkají: „Bude pršet, je rybina.“

Pan prof. Jaroslav Kubák z Čes. Budějovic píše: Vzpomínám si, že má matka v Jindřichově Hraci říkávala, když jsem rozlil vodu: „Jdi to utřít, je tam loviště.“ Podobně říkávala matka, když bylo mnoho bláta a p.: „Je tam loviště, musím to zamést.“ Moje matka je z Nového

Rychnova u Pelhřimova, ale od mládí žila v Jindř. Hradci. O výraze *loviště* se domnívám, že pochází z Pelhřimovska, neboť v Jindř. Hradci jsem jej neslyšel.

Pan prof. Leopold Zubr z Prahy oznamuje: Výraz *je porybíno* sice neznám, ale domnívám se, že není smyslem daleko od výrazu *kaprovitá nebesa*. Označuje se jím obloha pokrytá množstvím malých mráčků, které jsou seskupeny podobně jako rybí šupiny. „Kaprovitá nebesa" upozorňují na sebe zejména večer za měsíčního světla. Tento výraz znám ze Mšece u Slaného; slýchal jsem jej od maminky už jako chlapec.

MLUVITI „DO DUBA". Podstatná jména věcná, užívá-li se jich jako osobních přezdívek, přiklánějí se vlivem svého nového významu ke skloňování mužskému životnému; srov. na př.: [za hůl mají] silný klacek — [mají] nezvedeného klacka; [kvetly] tulipány — [mluvili] tulipáni; [dvířka] k té troubě — [vysmáli se] tomu troubovi a p. Toto mluvnické pravidlo se uplatňuje do jisté míry i u podstatného jména *dub,* užívá-li se ho jako osobní přezdívky (obyčejně o tupém, nechápavém člověku, ale též o tvrdohlavci a p.). Uvádíme některé doklady: [Hospodáři je milejší,] když má čeledína, kterému na službě záleží a kterému se může něco svěřit, nežli když má takového duba, kterýž na nic nemyslí (Tyl, Vojta, 1849, 117). Chceš vyučiti toho duba nepochopitelné moudrosti? (Koubek, Spisy, 1857, 3. sv., 48). Mluví do něho jako do duba (Štech, Ohnivá země, 1898, 36). Vždycky lidé říkají, že jen já jsem hloupý, a tu pan kmotr Matěj a jeho bratr jsou větší dubové (Štěpánek, Kmotr Matěj, 1815, 46). Ti lotři [zloději] jsou jako dubi, jak zapírají (Jirásek, Spisy, 1899, XII. sv., 119). Po osudném onom požitku absintu spali jsme po celou noc jako dva dubi (Herrmann, Drobní lidé, 1888, 2. sv., 107).

Přece však není tento přechod ke skloňování životnému prováděn zde tak důsledně, jako u jmen *klacek, pytlík, trouba* a p., jež se v svém hanlivém významu stala vlastně samostatnými osobními jmény. V přezdívce „dub" cítíme stále ještě, že jde často jen o přirovnání, obrazné rčení, při němž toto podst. jméno podržuje svůj věcný význam, a tedy i své původní, neživotné skloňování. Citujeme na př.: Děti jako duby, a já z nich mám něco vytlouct! (Havlíček, Spisy, Quisovo vyd. 1907, 2. sv., 203). I toť jsú duby, hrom kdyby jim do huší tloukl, nebudú slyšať (Němcová, Spisy, vyd. 1907, 6. sv., 357). Příruční slovník jazyka českého cituje dva takové doklady z Raise: Ale to jako když do dubu mluví. Jsou (to) Češi jako duby. — Nejvíce asi podléhá životnému skloňování 4. pád („má čeledína takového duba"); zde by jiné skloňování sotva bylo možné.

—i—

Odpovědný redaktor prof. dr. Jiří Haller. — Tiskly Graf. závody Pour a spol
v Praze I, Bílkova 17.